

Szóke Anna

A küszöbjelleg tünetei mindennapjainkban

Egy olyan jelenségről kívánok szólni, amely egyszerre aktuális, de gyökereiben közel egy évszázadra nyúlik vissza. A délvidéki magyarság 1991-ben elkezdődött öneszmélése a kettős (köztes) nemzeti hovatartozás ambivalens tulajdonságaival (valamint a versailles-i békerendszer hozadékával) nem termelt ki egy önálló, homogén kulturális egységet. A minden jelenség hátterében meglapuló semleges magatartásforma, a mindenáron való megfelelni akarás gerincét törte a hézagos nemzetiségi tudatnak. A műveltség különböző szintjein megjelenő kettős (köztes) magatartásforma lassan tért veszít, s ebből a közbülső (közbeeső) szakaszból - a gazdasági és egyéb politikai struktúrák hozzájárulásával - a csoportok nemzettudata ismét új jegyekhez kötődik majd. A magyar nemzeti kisebbség szempontjából ez lehet pozitív és negatív is.

Falvaink a liminális vagy küszöbjellegű szakaszba jutottak. Turner van Gennep szerint az egyes ember társadalomban betöltött státusának bármiféle - kulturális vagy biológiai okokból bekövetkező - változásához átmeneti rítusok kapcsolódnak. Az átmeneti rítus három szakaszból álló folyamatnak tekinthető:

1. Az egyén elszakadása előbbi társadalmi státusától;
2. A *liminális* vagy küszöbjellegű szakasz;
3. Az egyén integrálódása az új társadalmi státusba.

A „liminális” vagy közbülső szakasz magának az átmeneti rítusnak az időtartamára esik, amikor az egyénnek nincsen teljes értékű státusa, az előbbivel már nem, az újjal pedig még nem rendelkezik. Ha Kishegyest mint települést megszemélyesítem és mint személyre tekintek, akkor azt tapasztalom, hogy „ő” is liminális szakaszát éli a közel 400 üres házával. A szebb időkét is megélt falunak az 1980-as években 1500 háztartása volt, ami nagyjából a házak számával is megegyezett. Nagy területen fek-

szik a falu, mint általában az alföldi települések. A 19. század szérús kertjeit elődeink beépítették, s a lakóterület eggyé vált a gazdasági udvarral. A reánk jellemző vérmérsékletből fakadóan mindenki külön akart élni szüleitől, a fiatal házaspárok igyekeztek külön kenyéren, külön háztartásban megvalósítani gazdasági javaikat. Így a kertek lassan házhelyekké váltak, a szülői fészek pedig kétszemélyessé, lassan egyszemélyessé és napjainkra lett belőlük 400 üres ház. Demográfiai adataink százalmasak. Átmeneti, köztes időszakába jutott a falu.

A liminális állapot hozza létre a *communitast*, amely a kultúra eszménye. Az ideális kultúra fogalma a társadalom érzékeny pontja. Mindenki számára mást és mást jelent. Ami nekem eszményi, az embertársaim egy részének lehet, hogy megfelel, de boldogságomban nem osztozik mindenki, mert mások az alapkritériumai. **Valamennyiünk alapkritériuma más volt 1995-ben, amikor a színtiszta magyar iskola igazgatónöje - egy „sajátos édeni” állapot utáni vágyakozásából és státusának teljes jogú birtokosaként - megnyitott egy szerb osztályt (azóta már a többes számot kell használnunk). Mint mondta: szerzett Kishegyesnek egy piros pontot. Néhányan lázadtunk, tiltakoztunk a piros pont ellen, de a többség hallgatott. Győzöttük, maradjon mindenki a saját kulturális közegében, Szeghegy mindössze 4 km, a néhány szerb tanuló utaztatása kivitelezhető. Érvelésünket példákkal is bizonyítottuk, elmondtuk, hogy a mesterségesen teremtett interetnikus kapcsolat sohasem szült jót. Az idő múlásával egyik félnek kára származik belőle. Azóta újabb fejleményhez érkezett az Ady Endre iskola. Ósztól beindul a szerb felső tagozat is. Akkor, amikor a Bánság magyar települései harcolnak az önálló magyar tantestületek és önálló magyar iskolák létrehozásáért, itt, az egyik leghomogénebb magyar településen kezdetét veszi a kétnyelvű, illetve közös tantestület létrehozása. Mindenki sepeg róla, főlháborodásának ad hangot, csak az illetékesek hangja nem hallatszik a falu**

éterhullámain. Ma már tudjuk, hogy azokon a településeken, ahol az 1950-es években racionalizáció céljából összevonták az osztályokat, majd párhuzamos szerb nyelvű osztályokat is nyitottak, a magyarok lassan beolvadtak a többségi nemzet kultúrájába. Ennek esett áldozatául a verseci magyar tannyelvű intézmény is. Az 1800 magyar lakosnak már nincs igénye saját anyanyelvének megtartására, mert időközben kialakult a köztes identitástudat, amely azután észrevétlenül kultúraváltáshoz vezetett. Most már hiába próbálkozik az ottani előljáróság magyar óvoda, iskola megnyitásával, a példa rossz. „Akkor” ők sem adták a még létező magyar iskolába gyermekeiket.

A nyolc és fél évtized liminális időszak elteltével is csak a kompromisszumokon belül létezik formakeresés. A nagyfokú rugalmasság nem más, mint a konvenciók (játékszabályok) megtartásának kísérlete. A különbözőség fenntartása a közös jövőtudat alapja, amely abból táplálkozik, hogy a csoportot képező egyének hogyan érzékelik, élük át és fejezik ki saját nemzetiségi létüket. Amikor a verseci magyar közösségből bárkit is keresek telefonon, mindig csak a szerb igennel, a „DA” szóval jelentkeznek a vonal másik végén, azzal a magyarázattal, hogy őket legtöbb esetben szerb ismerőseik hívják. Én ennek ellenére is magyarul szólnék bele a telefonba, hogy kolléganóm, barátom tudja, érezze hovatarozásomat és szokja meg, viselje el a másságomat. A bemutatkozás után illemből úgyis a többség nyelvére váltanék.

Ilyen kicsinyes dolgokon morfondírozom annak apropóján, hogy nap mint nap ilyen és ehhez hasonló jelenségekkel találom magam szemben mikrovilágunkban és ezek a jelentéktelen jelenségek ma már egy állandósult folyamat szerves részét képezik.

Az a csoport, amely ötezer magyar lelket számlál és csak a magánszférájában hajlandó tudomást venni, megélni saját karácsonyát, amelyik színházi rendezvényre csak akkor megy el, ha gyermeke, unokája fellép a műsorban, és nem hajlandó semmilyen többletmunkára, elveszett nemzetcsoporthoz. Amikor az előadóművész önálló karácsonyi műsorára mindössze hatan kíváncsiak, megtagadván önmaguktól a befogadás csodás misztériumát, az a közösség **tartalom nélküli nemzettudattal** rendelkezik és sorsa néhány évtized elmúltával megpecsétlődik. Bár meglehet, hogy számukra a community ez jelenti. Ugyanakkor vannak közösségek - maradva az előző példánál - ahol az előadóművész karácsonyi műsorán százharmincan vettek részt az

1800 fős magyar etnikai csoportból. Mindkét közösségben jelen van a kettős hagyomány kompromisszuma, de privilégiumként a magyar karácsonyi műsort csak a kisebb közösség élte meg.

Megtapasztaltam azt is, hogy eminens magyar szülők gyermekei nem beszélnek az anyanyelvüket, vagy csak töredekezve. És mi most nagyon szeretjük őket, mert ismét magyarok lettek. Mint Jézus, megbocsátunk nekik, csak gyarapodjék a nyáj. A számadó juhász nem arra kíváncsi, mitől gyarapodott a juhok száma, fontos, hogy sok legyen. Addig, amíg azok a személyek, akik megalkudtak az édeni jólét követelte struktúraváltással, nem vallanak színt és nem állnak ki példával a vajdasági magyar szülők elé, s mondják el: hibáztunk, azt hittük, hogy..., vagy: akkor ez volt a trend, s mi behódoltunk, addig a különböző szervezetek hiába harcolnak a magyar tannyelvű intézetek (első osztályok) megnyitásáért. Jómagam is részt vettem 2001-ben a magyar tagozatok megnyitásáért folytatott „kampányban”, ott akkor sok mindent megtapasztaltam. Legfőképp azt, hogy összefogás és megfelelő háttérrel nélkül nem lehet eredményt elérni.

2001-ben, az újabb kori rendszerváltás után Maradékon hat kisgyermek indult elsőbe. Mindannyian magyar családokból származnak. Beszélgetéseink alkalmával a szülők feltárták aggályaikat (tört magyar kiejtéssel), amelyeket így tudnék tömören megfogalmazni: *Ki segít a tanulónak odahaza, mivel a szülő már nem beszél anyanyelvét, így írni sem tud; mi lesz a negyedik osztály elvégzése után; az iskolában cigányoknak nézik majd őket, mert kíváncsiak a többségi nemzetből.* Legnagyobb gondot a felső osztályokba való felzárkózás jelentette a szülőknek. Mi történik a gyerekekkel, amikor már tantárgyfelosztásra kerül sor, azaz ötödik osztálytól felfelé. Szóban különböző ígéreteket tettünk, majd lesz mikrobusz, ami naponta beszállítja őket Újvidékre, lesz tanító néni, aki a délutáni lecke elvégzésénél a szülők helyett foglalkozik a gyerekekkel, majd, majd, stb., stb., minden megoldható, biztatuk őket. Garanciát kértek, írásban, merthogy ki garantálja mindezt? - kérdezték és kérték a szülők.

Azóta is sokat gondolkodom ezen az eseten. Ha a szülő egy nemes cél érdekében „feláldozta” volna a gyermekét, a hat tanuló az egyén liminális szakaszába került volna, feltételezésem szerint egy bizonyos idő elteltével megtalálták volna helyüket a társadalmon belül. Akkor most, 2005 ősztől Újvidéken hat felsősszel több lenne valamelyik elemi iskolában. Utópisztikus gondolatok, mondhatnánk, erre ennek az országnak nincs pénze. (Érdekes, hogy

Kishegyesen a szerb tagozat, sőt a felső tagozat beindítása nem volt utópisztikus!) Az is lehet, hogy sokak szemében nem számottevő az ilyen kis közösség (politikusoknak legkevésbé), de kutatásaim bizonyítják, hogy évente 100 és 150 fő között van azoknak a gyerekeknek a száma, akik azért nem járnak magyar tannyelvű iskolába, mert nincs rá lehetőségük. Példák sokasága mutatja, hogy a család nem képes megtartani nemzeti identitását, ha elveszik tőle az anyanyelvű tanulás lehetőségét.

Ettől a köztes kétnyelvűségtől félttem az amúgy is lélekszámban megfogyatkozott szülőfalumat. Ma már igény mutatkozik arra is, hogy a magyar szülők itt helyben, szerb tannyelvű osztályba tervezik beírni gyermekeiket az államnyelv elsajátítása céljából. Az átmenet még nem történt meg, a rítus résztvevője még nem szakadt el előző állapotától, de a gondolat már megszületett. Ha nem nyújtunk minőséges magyar nyelvű oktatást, ha nem hívjuk fel a szülők és gyermekeik figyelmét arra, hogy a kisebbségi sors mindig is áldozattal járt, hogy dupla energiára van szüksége a magyar tannyelvű intézetből indult tanulónak, egyetemistának, mint a többségi nemzetnek, meg természetesen, ha van önbecslésünk, akkor ezt fel kell vállalni. Lesüllyedést és nem felemelkedést hozna a falunak, ha az egyelőre marginális esetek idővel konzerválódnának.

A négyszáz üres házért - a liminális szakaszért - nem más a felelős, csak őseink és mi magunk. Kivülálló nem szólt bele az egykezésbe. De a piros pont további sorsáért már mi leszünk a felelősek. A valamikori színtiszta magyar iskolának van véd-szentje, szláv szokás szerint **Szent Száva, s az e napi ünnepség óriási méreteket ölt.** Az ilyen jellegű programok - már megtapasztaltuk a testvériség-egység időszakában - maradandó hatást gyakorolnak gyermekeinkre, különösen akkor, ha nincs, aki elmagyarazza nekik az ünnep eredetét, és elsősorban azt, hogy **ez nem a mi ünnepünk, de tiszteljük más nemzetiségű embertársainkat, ezért tudomásul vesszük.** Szükséges más, eltérő kultúrák megismerése, az államalkotó nemzet sajátos kultúrájának belső törvényszerűségeit is ismerni, de ennél még fontosabb „*a saját, a megszokott, a mindennapi, a mi csoportunk kultúrájának, belső működésének, funkcionálásának és szerkezetének a helyes megismerése (kiemelés tőlem).* **Lábjegyzet: Kunt Ernő: Antropológia és pszichológia In. Közéletek, 1992)**

Minden bizonnyal értékrendváltásra kerülhet sor az említett iskolában, ha ősztől beindul a felső tagozatosok részére is a tanítás. Szeghegy közelsége biztosítja a tanerőt a 5-6 más ajkú kisdidiáknak

(összesen ennyi van). Most kellene megelőzni a köztes állapot kialakulását, mielőtt értékzavar állna be. Az ismeretlen kultúrával szemben a magyar diákoknak nincsenek viselkedési mintái, ebből kifolyólag bekövetkezik az átmeneti rítus, majd az értékrendek felcserélése. Maradékon az iskolaigazgató nem biztosít a hat magyar kisdidiák (egy évfolyam) részére tanári kart, a magyar település a szerb gyerekek részére igen. Ki lesz a felelős mindeztért 10-15 év múlva?

Ez a rejtett valóság a település életében napjainkban a közbeeső szakaszt jelenti. A történeti idő folyamán kialakult szérüs gazdálkodás lassan kezd visszatérni. Többen vásároltak már lakatlan házat a falu peremkerületében gazdálkodás céljából. Ott tartják a jószágot: a házakból baromfi(csirke)ólak lettek, a kertekben szárkúpok és szalmakazlak állnak. Rebellis magyarként én már ezeknek a szimbolikus tárgyakkal is nagyon örülök, csak maradjon még sokáig így.

A statisztikai felmérések idejét éljük. Jőmagam is sokféle felmérést végzek azzal a különbséggel, hogy én más szemszögből vizsgálom szűkebb és tágabb környezetem kultúráját (annak szintjét). A statisztikai adatok nem adnak teljes képet a társadalom igazi arculatáról, mert képtelenség - esetünkben a 290 ezres magyarságot - ankétvizsgálat alá vetni (még a szavazásra jogosultakat sem), mert mindennek anyagi vetülete van. Így ennek is. Ha nem végzünk teljes körű felmérést, megtörténhet, hogy a tényezőknek csak egy bizonyos hányada befolyásolja a megkapott eredményt. Ideális állapotot pedig egyelőre nem tudunk teremteni.

A vajdasági magyar kultúra lényegi összetevőjéről szerettem volna képet kapni, amikor afelől érdeklődtem, hogy az intézményes kultúra hogyan jut el a Vajdaság magyar lakosaihoz. Mint kiderült, a legnagyobb igény a színvonalas színházi előadások iránt mutatkozik. Az újvidéki és a szabadkai színházak előadásait szeretnék a legtöbben megnézni, ahogy ők fogalmazznak, olyan „igazi” színházi előadást szeretnének látni. A 2002. évi népszámlálási adatok szerint városainkban összesen 105 406 fő (magyar) lakik. A többiek, hozzávetőlegesen 185 ezren falvakban élnek. Ők „igazi” színházi előadást ott a végeken már aligha fognak látni.

A kérdőívek és a beszélgetések összegzése egyértelműen mutatja, hogy a színház az a kulturális erő, amely elindítaná az igényességre való (felőtt)képzést, majd később pedig annak fenntartását. Ez az elvárás is megvalósíthatatlan. Marad a köztes állapot, amelyből - ha nem vigyázunk - nem-

zeti kultúránk legalacsonyabb státusába jutnak majd kistelepüléseink lakosai. Már most is kezdnek igénytelenné válni anélkül, hogy ennek tudatában lennének. Ők lesznek azok, akik már nem foglalkoznak kultúránk történéseivel, mint ahogy már vagy még, az sem tudatosodott bennük, mikor van a Magyar Kultúra Napja. Félve írom le, milyen kevesen olvasnak (vajdasági) magyar újságokat a falvakban. A 105 ezer feletti magyarságra gondolok. Nem érdeklí őket a politika, megcsömörlöttek a holnaplástól, a jövőképtől, a polgármesterektől, az identitástudattól. Jobban érzik magukat a süteményes kiadványok között. Vagy mégis olvasnak? Igen! Nagy keletje van a magyarországi bulvárlapoknak. Ezek „időállóak”, heteken át vándorolhatnak kézről kézre. Vallási mozgalmakhoz tudnám hasonlítani ezeket a megmozdulásokat. A csoport létszáma változó, öttől tízig terjed. Az elolvasott újságot szervezetten, megbeszélés alapján adják tovább, majd valamelyik családnál összejönnek megvitatni a világ bulváreseeményeit, de főképp a magyar történéseket. Ez a kávézással, süteményfogyasztással egybekapcsolt olvasótalálkozó a kor kultúramintája.

A kiváltó, illetve létrehozó okokat mindannyian ismerjük, most talán arról kellene beszélni, hogy ez az új „avantgarde” olvasókör társadalmilag, kulturálisan miként mozdulhatna fölfelé. Az új olvasótalálkozó személyei a helyzet szülte kultúra termékei és nincs rálátásuk arra, mi tette őket olyanra, amilyenek. Más szóval, meg kell értenünk azt az adott környezetet, amelyben élnek, tevékenykednek és alakítgatják a kultúra sajátos karakterét. Az ilyen jelenségeket elkerülhetetlenül a társadalmi rendszer átalakulása követi: lefelé vagy felfelé. Felmerül a kérdés: hogyan lehetne ezeknek a jelenségeknek az orvoslását formába önteni. A lehetőségek ugyan engedik játszani a magyar művelődési intézeteket, mint a nemzeti kultúra letéteményeseit, csak a nemzettudat tartalmát kellene szélesebb sávra terelni. Mobilizálni a közönybe süppedőket, érvényesíteni a magyar műveltség „magas fokon” történő művelését és befogadását. A térszervezés organikus jellegét ki hivatott egy személyben irányítani?

(A fent leírt olvasótalálkozó megfigyelése a legkevésbé sem volt eltervezve, véletlenül bukkantam rá és az jutott eszembe, hogy az erdőtől nem látjuk a fákat.)

A kulturális értékek hordozói kizárólag az emberek. Az átadás-átvétel módja azonban teljesen megváltozott. Napjainkban kulturális táplálékukat leg-

több esetben a televízióból, a rádióból és a helyi lapokból merítik. (A kutatás nem teljes, ezért számokban nem beszélek.) Legnépszerűbbek a helyi rádióállomások, majd a Stotka Rádió, mert ott sok „jó” zene van (Megj. ezt nem tudom pontosan leírni, megnevezésüket nem ismerem, az emberekben csak így él) és a helyi lapok. Ezek az adatok egyfelől a lokális identitásnak az egyik formáját erősítik, másfelől az egyén eltávolodását saját egyetemes kultúrájától. Félő, hogy a három kultúraforrás provincializmushoz fog vezetni.

A kérdőívek arról tanúskodnak, hogy két külön világ él fiataljainkban: egyfelől a helyi események (különösen az utazó diákokra jellemző) és a televízió sugallta communitas, tervezés, vágy az édeni jólét után. Ezt az elképzelt édeni jólétet beszélgetések során alkotóelemeire próbáltuk bontani és egészen váratlan megnyilatkozások kerültek felszínre. Fiataljaink egy része (nem általánosíthatunk) nem óhajt túlteljesíteni, mert minek? – kérdezik vissza. Közép-Bácska középiskoláiban már megszületett az új szállóige: Minek tanulni, amikor középiskolával is lehet az ember polgármester, csak jól kell tudni helyezkedni, csak mindig a „menő” párt sorkatonájának kell lenni. Nyíltan vallják és vállalják e nézetüket. Nem kell befejezett egyetem, főiskola, csak sok esetben megalkuvóvá kell válni, ami mind gyakoribb, hisz a jövő emberének egzisztenciája függ tőle. Próbáljuk tovább boncolgatni a témát, s jogosan tesz fel a kérdést: ez mindig így volt? Az emlékezet nem messzire nyúlik, de ameddig elér, onnan az igen válasz jön. Akkor ez nem más, mint amit a kommunista P. Lajos bácsi mondott egykoron: aki nem velünk, az ellenünk. Korán jöttek rá fiataljaink. A mi szüleink az ilyen ember neve hallatán elfordultak és a földre köptek, jelezvén és tudunkra adva véleményüket. Nem sokat beszéltek, de a jelekből egy életre megtanultuk, milyen a pozitív magatartási forma. Ők még stabilan álltak a lábukon, a közbeeső szakaszt nem ismerték.

Továbbra is a statisztikai adatoknál maradva. A pedagógus vezetők, akik átfogják Vajdaság magyar lakta településeit és harcolnak magyar nyelvünk megmaradásáért, úgy tűnik, ők nem tartoznak a kultúra képviselőihez. Ők csak teszik a dolgukat. Az ünnepekre a meghívottak névsora politikai személyekből tevődik össze, mert olyankor nyílnak alkalom a lobbizásra. Már ünnepeinket is behálózta, áthatotta a politika.

Itt már a liminalitásból lefelé billentünk.

És még mindig a statisztikai adatoknál maradva.

Nem tudom foglalkozott-e bárki közülünk „ az iskolai végzettséget nemekre lebontva” vizsgálattal. Ismételten hangsúlyozom: csak magyar tanulókról, fiatalokról van szó. Mert engem ők érdekelnek. A fentebb említett többletmunkára való felkészítés hiányából fakadóan fiataljaink megtorpannak, és vagy el sem kezdik vagy félúton felhagynak a felsőfokú oklevél megszerzésével. Ehhez hozzájárul a rossz példa (lásd: csak jól kell tudni helyezkedni) és az államnyelv hiányos ismerete. E téren bőven van mit tennünk, bár kiváló példák is vannak már erre vonatkozóan Kelet-Közép-Európában, csak meg kellene szivlelni, illetve az erre hivatottaknak összegyűjteni a tapasztalatokat. No, de ki erre a hivatott?

Ha nemekre lebontjuk a felsőfokú végzettséget, azt látjuk, hogy az eltelt tíz évben igen-igen feljöttek a női nem képviselői. Nem kell meglepődni, a magyarázat nagyon egyszerű: számukra több lehetőség adatott a magyar nyelven történő továbbtanulásra, elsősorban a tanító- és óvóképző főiskolák gyűjtik őket maguk köré. A férfi tanulók többnyire szakközépiskolákat választanak, s innen nem lépnek tovább. És most olyan dolog következik, amiről nem szokás (nem szabad) írni, illetve nem merünk szembenézni és nem merjük kimondani: házasságkötésekkor ez komoly visszahúzó erőt jelent a pedagógus társadalmon belül. Az egyik fél feltétlenül alkalmazkodik a másikhoz, és ez legtöbbször a liminális szakaszból lefelé történik. Ebben a burokból a felek nem a magasabb kultúra felé hajlanak, inkább maradnak a társadalom azon fokán, amelyet közönynek nevezünk. Ebből a labirintusból csak egyetlen út vezet a megoldáshoz: **a magyar tannyelvű egyetem és a szerb nyelv tökéletes elsajátíttatása** gyermekeinkkel. Azért is fontos ez, mert a magyar kulturális értékek hordozói kizárólag mi vagyunk és a nemzettudat tartalmát csak a magyar értékeket hordozó intézmények adhatják át.

A közbeeső szakaszba értünk.

Elemzés tárgyát képezhetné a kétpólusúvá vált Vajdaság kulturális lehetőségei a falvakban és a városokban. A kisebbségi helyzet teljesen különbözőképpen hat és mást eredményez a kistelepüléseken, mint a tömbben élő magyarság körében, természetesen abból kifolyólag, hogy mások a lehetőségek itt és ott. A kodifikált kulturális forrásokból fakadóan az életstílusjelleg eltávolodott

egymástól és más a jellege a nyugat-bácskai szórványnak, mint mondjuk a bánáginak. Egyik mikrorégió esetében sem használhatjuk a képzetlen szót, csupán arról van szó, hogy másként látják az anyanyelv szintjének megtartását a kemény szórványban, mint mondjuk északon. Ha Bánátopolyán, Udvarnokon keresem a liminális szakaszt, akkor azt látom, ők már túljutottak rajta és nézőpont kérdése, kinek a javára billent a közbülső szakasz. A magyarság szemszögéből nem az anyanyelv megtartása felé. Mindkét településen 2002-ben három-három magyar kis óvodás volt. Őket kellett volna mentenünk bármi módon, hiszen a szülők hajlottak is afelé, hogy oldjuk meg a közlekedést és hajlandók magyar iskolába adni gyermeküket. De olyan választ is kaptunk a magyar szülőtől, hogy nem akarja elveszíteni gyermekét, ezért a szomszédságban levő szerb iskolába íratja. Joga van rá, ellenben tudásszintje, a dolgokra való rálátása, annyira szűk, hogy nem számol a bekövetkező nemzeti identitásváltással. Erről meggyőződhattunk ott a helyszínen. Azóta is boncolgatom, elemzem ezt a feleletet. Az életstílus értéke változhatott ennyire meg?

A jelen összefüggés-rendszerében nem tudom megválaszolni. Helyi szinteken művelődési egyesületek működnek, de megtartó erejük átmeneti. Lényegesen nagyobb odafigyelést (irányítást) igényelnének. De kiktől, ki az a megbízott személy (szervezet), aki ezt felvállalja és következetesen (minimum) tíz éven keresztül megvalósítaná.

A különböző programok: nemzetstratégia, szülőföldön magyarul ösztöndíj anyagiakban történő támogatása, mint társadalmi-politikai szerep legitimáló, de az említett térségekben élők életébe minőségi javulást nem hoz. Még egy ideig jelen lesz a küszöbjellegű szakasz és azután átváltozik.

Szükségszerűen intézményesíteni kellene a független anyanyelvű oktatást. Gyökeres változást hozna a tanulók mobilitását elősegítő iskolabusz, amely ingyen szállítaná a tanulókat a hozzájuk legközelebb eső magyar környezetbe. Szellemi és egyéb kapaszkodót nyújtana, amire igen-igen szükség lenne liminális életkörülményeinkben.

Jelen munkámban a nemzettudat-tartalom nem ismeretének buktatóit szerettem volna megfogalmazni, és kísérletet tettem néhány kevésbé vagy egyáltalán nem méltányolt összefüggés bemutatására jelenkori társadalmunkban.